

Nieuwe exoten; een periodiek overzicht

Jeroen van Delft (RAVON), Baudewijn Odé (FLORON), Adriaan Gmelig Meijling (ANEMOON), Laurens Sparrius (BLWG), Menno Boomsluiters (NMV), Kars Veling (De Vlinderstichting), Hans Hollander (Bureau van de Zoogdiervereniging), Vincent Kalkman (EIS Kenniscentrum Insecten en andere ongewervelden), André van Kleunen (Sovon), Pieter Beelen (Sportvisserij Nederland), Marijke van Woerkom (KNNV)

Binnen het Signaleringsproject Exoten hebben alle samenwerkende PGO's het afgelopen jaar op een rij gezet welke nieuwe exoten recent zijn waargenomen. Het is de bedoeling dat informatie over deze nieuwe exoten wordt opgenomen in het Soortenregister van Naturalis; de standaard met betrekking tot de in Nederland voorkomende plant- en diersoorten.

Nederlands Soortenregister

De afgelopen jaren is in opdracht van de NVWA gewerkt aan het vullen van het Nederlands Soortenregister met relevante informatie over alle bekende exoten in ons land (jaar van introductie, introductieroutes, schadelijkheid, etc). Het streven is dat het Soortenregister een goed beeld geeft van de actuele exotensituatie in ons land. De categorie 'nieuwe exoten' was incompleet in het Soortenregister. Deze exoten staan verspreid in diverse waarnemingsportals of zijn nooit gemeld, maar slechts bekend bij één of enkele specialisten. Daarom houden de PGO's sinds vorig jaar bij welke exoten nieuw zijn. Informatie over deze exoten stroomt vervolgens door naar het Soortenregister. Het bijhouden van nieuwe exoten binnen het Signaleringsproject 2014-2015 was een proef om te kijken hoeveel nieuwe soorten dit oplevert. Het is echter de bedoeling dat dit komende jaren ook gedaan wordt.

Bij de afbakening van een 'nieuwe exoot' is een pragmatische insteek gekozen. Immers, niet elke weggevoegen volièrevogel of met groente en fruit geïmporteerde exotische hagedis is relevant. Veel van die soorten hebben geen enkele overlevingskans in Nederland. Anderzijds zijn soms soorten al enkele jaren bekend uit Nederland, maar slechts bij een of enkele specialisten. Het kan zinvol zijn die soort een bredere aandacht te geven. Dat kan leiden tot veel betere kennis, doordat waarnemers er gericht op gaan letten. Dit wordt fantastisch geïllustreerd door de aandacht die Floron in 2014 aan de Aziatische veldkers gaf via Natuurbericht en Vroege Vogels. In de periode 2009 tot en met 2013 schommelde het aantal kilometerhokken waaruit deze plant gemeld werd tussen de 0 (in 2010) en de 6 (in 2011) per jaar. Alleen al in het eerste kwartaal van 2014 werd Aziatische veldkers uit maar liefst 124 kilometerhokken gemeld (zie Kijk op Exoten 8)!

De aandacht is daarom vooral uitgegaan naar exoten die, volgens inschatting van de betrokken experts, enig risico op vestiging en/of invasiviteit met zich meebrengen. Er is dus nadruk gelegd op al echte, kleine populaties met voortplanting of tekenen die in die richting wijzen.

Ook moet de term 'nieuwe exoot' niet te strikt genomen worden. Een exoot die bijvoorbeeld tot de jaren 1980 werd waargenomen, sindsdien niet meer maar nu weer wel, wordt door de NVWA wel als een nieuwe exoot beschouwd en is dus zinvol om te signaleren. Tussen de nu gesignaleerde nieuwe soorten zijn ook soorten die van elders uit Europa zijn gekomen. Vaak komen deze soorten uit het mediterrane gebied en zijn bewust of onbewust met de mens mee gekomen.

Bij groepen als ongewervelden en paddenstoelen is het soms onduidelijk of het werkelijk om een exoot gaat en is er soms weinig basale informatie over de soort beschikbaar. Van libellen, dagvlinders, mossen en korstmossen, vogels en zoogdieren zijn geen nieuwe exoten gesignaleerd.

Aziatische veldkers. (Foto: Gert-Jan van Mill)

Onder de organismen die onder de vlag van ANEMOON vallen, zijn in de afgelopen periode enkele nieuwe exoten waargenomen. Het gaat om **twee exotische wieren**: *Bonnemaisonia hamifera* en *Saccorhiza polyschides* en een **hydroïdpoliep** *Blackfordia virginica*. De wetenschappers die deze soorten hebben ontdekt, willen echter eerst over deze soorten publiceren, voordat ze vindplaatsgegevens prijs geven.

Westelijke smaragdhagedis. (Foto: Jelger Herder)

Vissen, amfibieën en reptielen

Van de soortgroepen vissen, amfibieën en reptielen zijn drie nieuwe exoten gemeld. Er is geen enkele nieuwe vissoort gesignaleerd.

Bij de amfibieën gaat het om één soort; de **ribbensalamander** (*Pleurodeles waltl*). Van deze soort is een exemplaar aangetroffen in Andijk (NH), maar mogelijk zijn er meer aanwezig. De ribbensalamander wordt redelijk veel gehouden en zou ontsnapt of losgelaten kunnen zijn. Het is niet goed bekend of de soort zich in Nederland kan handhaven, maar de nodige salamanderexperts denken van wel. In het Vlaamse Neeroeteren, niet ver van de grens met Nederlands-Limburg, is in 2013 een populatie verwijderd. Bij de reptielen duiken de laatste paar jaar twee soorten vaker op, waarvan ook wordt aangenomen dat ze zich lokaal zouden kunnen vestigen. De eerste is de **ruïnehagedis** (*Podarcis siculus*); een van de algemeenste reptielen van Italië. In 2010 werd er een uit Grollo (Dr) gemeld, die later als verstekeling in een tent uit Italië meegekomen bleek te zijn. Het dier heeft maandenlang in de tuin overleefd en werd medio november in huis aangetroffen, waarna hij is opgevangen door iemand die Europese hagedissen verzorgt. Ook in 2010 kroop er een ruïnehagedis in Arnhem uit de gespleten stronk van een in plastic verpakte broccoli uit Italië. In 2011 werd een exemplaar gevonden in het West-Brabantse Halsteren en in 2013 in het Groningse Zuidwolde. Tot zover betreft het eenlingen. Dat verandert

vanaf 2013 in het zuidoosten van Nijmegen. In dat jaar wordt er een volwassen mannetje ruïnehagedis gevangen op de rotsen in het alpiene deel van de Botanische tuin bij de universiteit. In 2014 volgen waarnemingen met foto's van een mannetje en vrouwtje op ongeveer een kilometer ten zuiden van de botanische tuin in Heumensoord. In maart 2015 is hier opnieuw een exemplaar gezien. De plek in Heumensoord betreft een droge, heideachtige berm in gemengd bos waar ook zandhagedissen leven.

De tweede reptielensoort is de **smaragdhagedis**. Er zijn twee soorten in Europa, de westelijke (*Lacerta bilineata*) en de oostelijke (*Lacerta viridis*). Het verschil tussen deze soorten is bij adulten op uiterlijk niet te maken. Smaragdhagedissen worden weleens vaker gezien, maar in 2013-2014 druppelden er in een half jaar drie waarnemingen binnen: Amstelveen, Zutphen en Groesbeek. Opvallend is de waarneming bij Groesbeek. Die is gedaan op zo'n 4-5 km van de bovengenoemde vindplekken van ruïnehagedissen in Nijmegen. Saillant detail is dat in voornoemde Botanische tuin bij de Radboud Universiteit eerder ook al uitgezette muurhagedissen én zandhagedissen zijn gevonden.

Insecten en andere ongewervelden

Bij de ongewervelden meldt EIS Kenniscentrum Insecten voor 2014 zeven nieuwe exoten. Het gaat om een **hooiwagen** (foto), vier **spinnen**, een **springstaart** (foto) en een **bladwesp**. Ruim de helft van de ongewervelden heeft een herkomstgebied dat tenminste ook Europa beslaat. Azië en Afrika zijn andere continenten waar de soorten van oorsprong voorkomen. Alle soorten zijn onopzettelijk in ons land terecht gekomen, via verschillende vormen van transport.

De nieuwe soorten zijn opvallend genoeg allemaal uit Zuid-Holland bekend geworden. Alleen de bladwesp is ook

Paring van de nieuwe exotische hooiwagen *Leiobunum religiosum*. (Foto: Jinze Noordijk)

in andere provincies aangetoond en dan direct in vrijwel het hele land. De aanwezigheid van belangrijke handels-, tuinbouw- en bevolkingscentra in Zuid-Holland kan het opvallende belang van deze provincie mogelijk verklaren. Vier soorten zijn zelfs uitsluitend van de Maasvlakte/Rotterdamse Haven bekend. Maar mogelijk is er ook een waarnemerseffect aangezien diverse experts op het gebied van de betreffende soortgroepen in Zuid-Holland wonen en/of werken.

Predatie en vraat aan gewassen blijken de belangrijkste verwachte vormen van impact te zijn. Een voorbeeld is de gevonden hooiwagen. Het is een grote soort die in groepen leeft. Deze soort is wellicht een belangrijke concurrent en predator van inheemse hooiwagensoorten. De nieuwe springstaart kan invloed hebben op de decompositie van bodems, hetgeen weer invloed kan hebben op de inheemse bodemfauna.

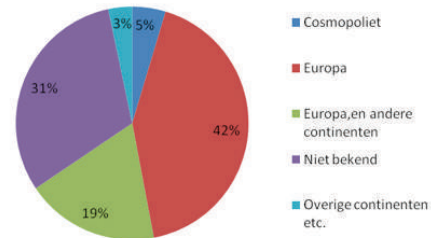

De springstaart *Entomobrya unostrigata*. (Foto: Jan van Duinen)

Schimmels en paddenstoelen

Het afgelopen jaar zijn 151 soorten paddenstoelen gecontroleerd. Het gaat om nieuwe soorten, die bij de werkgroep kartering (WPN) van de Nederlandse Mycologische Vereniging in de periode 2013-2014 zijn aangemeld. Het kost soms jaren de juiste identiteit van soorten te achterhalen. Toch zijn de meeste gemelde soorten oorspronkelijk gevonden in de periode 2010-2014. Grote uitzondering is de voor Nederland nieuwe soort *Calonectria oudemansii*. Het gecontroleerde exemplaar is ondergebracht in het Natuurhistorisch museum in Nijmegen, en is oorspronkelijk verzameld in 1863! Eén soort was in Nederland binnen de bosbouw al bekend als pathogeen van Douglas. Het gaat om *Phaeocryptopus gaeumannii* (Zwitserse dennenschotziekte).

Herkomst nieuwe soorten fungi

Een eerste vondst in Nederland van bijvoorbeeld een kleine zakjeszwam (ascomycet) die tot dan toe maar één keer elders in de wereld gevonden is, is geen aanleiding om te spreken van een nieuwe exoot. Laat staan dat het een invasieve exoot zou kunnen zijn. Er is daarom gekozen voor het opnemen van slechts een paar soorten in de lijst van het Signaleringsproject Exoten. Van de meeste hier vermelde soorten is een stuk verschenen in Kijk op Exoten.

Van de 151 nieuwe soorten, behoort 61% tot de groep van de zakjeszwammen (Ascomycota). Hieronder vallen behalve bekerzwammen ook meeldauw- en roestsoorten. 36 % behoort tot de steeltjeszwammen (Basidiomycota). Behalve de hoedje-steeltje paddenstoelen behoren hier ook veel korstvormig groeiende zwammen toe. De slijmzwammen (Mycetozoa) vertegenwoordigen 3% van de nieuwe soorten.

Er is ook gekeken naar het herkomstgebied van de nieuw aangemelde soorten. Omdat van veel paddenstoelen nog weinig bekend is, was het vinden van het herkomstgebied soms niet mogelijk (31%). Voor 19% van de voor Nederland nieuwe soorten geldt dat deze al eerder in Europa gevonden waren, maar ook reeds bekend waren van andere continenten. Er zijn binnen de periode 2013-2014 in Nederland twee nieuwe soorten voor de wetenschap gevonden, namelijk *Cyathicula guttulispора* nom.prov. en *Mollisia atlantica* nom.prov.

Daarnaast is een nieuwe schimmel nadrukkelijk in het nieuws gekomen. Deze behoort echter tot een taxonomische groep waar amateurmycologen zich niet mee bezighouden. Het gaat om *Batrachochytrium salamandrivorans*; een invasieve exoot uit Oost-Azië die verantwoordelijk is voor de recente dramatische achteruitgang van de vuursalamander in Nederland.

Planten

In de beschikbare tijd is in 2014 van 34 nieuwe planten vastgesteld dat ze minimaal op één plaats zijn ingeburgerd. Er zit een aantal soorten tussen dat zich al eerder heeft gevestigd, maar waarvan dit pas nu bekend is. Er zijn diverse oorzaken voor dit soort vertragingen, zoals het pas laat bekend worden van de determinatie of de tijd die nodig is om vast te stellen of een soort zich ergens echt spontaan aan het vermeerderen is.

De nieuwe soorten zijn gevonden verspreid over alle provincies, maar nog het meest in Noord- en Zuid-Holland, Noord-Brabant en Gelderland.

Meer dan de helft van de soorten duikt op in stedelijk gebied, waar ze worden aangeplant als sierplant in tuinen, parken en stedelijke beplanting. Het is te begrijpen dat de eerste verwildering dan ook in stedelijk gebied plaatsvindt. Een voorbeeld is **Kaukasische vleugelnoot**, een boom die al heel lange tijd in parken en steden wordt aangeplant. Pas sinds enkele jaren worden spontaan gekiemde jonge bomen van deze soort gevonden.

Daarnaast zijn soorten gevonden in waterrijke gebieden (water- en oeverplanten, zoals twee nieuwe soorten kroos) en in verstoorde milieus (pioniersoorten, zoals **fraaie toorts**). Sommige soorten zijn in natuurgebieden gevonden, zoals **kliflamsoor** en twee soorten **schroeforchis**.

Het herkomstgebied van de soorten varieert; veel soorten komen uit Noord-Amerika en Azië, maar een derde deel komt uit (zuidelijk) Europa (o.a. **klitgras** en **zuidelijke brandnetel**). De Europese soorten zijn overwegend met hulp van de mens naar Nederland gekomen. Te denken valt aan vervoer van Zuid-Europese kuipplanten (olijven e.d.), waarmee Zuid-Europese onkruiden meeliften. Ook

*De exotische schroeforchis *Spiranthes lucida* in Zuid-Holland. (Foto: M.H. Schot)*

worden mogelijk zaden aangevoerd via intensief verkeer in Europa.

N.B. zie voorbeeld **Aziatische veldkers** pagina 2. Een signaleringsproject kan soms in één jaar – zelfs van een nieuw ontdekte soort – verrassend veel waarnemingen opleveren!

Een bloeiende zuidelijke brandnetel.

Soortgroepoverstijgende opvallende zaken

Wat als eerste opvalt als je over de grenzen van soortgroepen heen kijkt, is de mate waarin sprake is van opzet bij de introductie van soorten. Bij ongewervelden en paddenstoelen is er (vrijwel) nooit sprake van opzet dan wel bewuste import, maar van onbewust transport. Bij de amfibieën en reptielen ligt dat anders. Het gaat daar vaak om soorten die hier voor de terrariumhouderij naartoe zijn gehaald. Soms gaat het echter ook om ontsnapte dieren die met goederen zijn geïmporteerd of onbedoeld van vakantie zijn meegekomen. Met name rond Nijmegen ontstaat het beeld van doelbewust introduceren van veel soorten Europese hagedissen. Bij planten zijn er diverse mogelijkheden: soorten die (in tuinen) worden geïntroduceerd en daarna spontaan verwilderen en soorten die niet bewust worden geïntroduceerd, maar bijvoorbeeld als onkruid bij geïmporteerde planten groeien. Doelbewuste introducties in de natuur zijn bij planten zeldzaam, hoewel mensen nog wel geregeld hun tuinvijver legen in een sloot of poel.

De herkomstgebieden van de nieuwe exoten zijn heel divers. De drie amfibieën- en reptielensoorten zijn alle Europees. Bij de geïntroduceerde herpetofaunasoorten die zich vestigen of enige kans tot vestiging maken, zien we vrijwel altijd dat ze van het noordelijk halfrond komen: Noord-Amerika: de diverse zoetwaterschildpadden en de Amerikaanse brulkikker, Azië: Russische rattenslang en Europa: Italiaanse kamsalamander, springkikker, en het in dit artikel besproken drietal. Ook bij planten zijn Noord-Amerika, Europa en Azië goed vertegenwoordigd. Bij ongewervelden zijn naast Europa ook Azië en Afrika goed vertegenwoordigd. Bij paddenstoelen en schimmels overwegen de soorten met een Europese herkomst.

Veel soorten met een Europese oorsprong komen uit de zuidelijke delen van dit werelddeel. Dat wil niet meteen zeggen dat deze soorten reageren op klimaatverandering. Sommige soorten komen uit koelere gebieden in zuidelijk Europa, of vinden tot dusverre alleen een plek in de warme, stedelijke omgeving in ons land.